

§3.3 ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНИ.

Частина третя: новий і новітній час

<https://doi.org/10.37835/263-01-1.05>

Період світових війн, революцій та розпаду імперій надав історії Польщі та України невідворотнього трагічного колориту. Особливо для взаємних стосунків. Що характерно – процес очевидно не завершений, а перспективи – вельми неоднозначні.

Силует держави Польща на карті Європи після набуття незалежності у 1918 році та він же після 1945 року – суттєво відмінні. І оця смуга східних земель відродила у ментальності поляків давній образ «Кресів». Тих Кресів, про які у романтичному дусі писав 1855 року у поемі «Могорт» **Вінценти Поль:**

*Ktoby to myślał, ktoby się spodziewał,
Że gdzieś za światem w bodziakach Czehryńskich,
Że gdzieś na kresach niegdyś Ukraińskich
Taki świat dzielny i uroczy bywał?
Xto б то подумав, хто б сподівався,
Що десь за світом, у тернах чигиринських,
Що десь на Кресах, колись-то українських,
Такий відважний і чарівний світ зостався?*

Політично коректного, такого щоби влаштував без заперечень усі зацікавлені сторони, аналізу цього явища не вдалося зробити ще нікому. Не будемо зазіхати на це й ми. Просто для робочого ужитку будемо говорити про наявність такого феномену у історії польської літератури – «література кресова». Це літературний процес на землях Західної України, Західної Білорусі та частини Литви. З історичної перспективи, звичайно. Тому що були періоди, коли жодної з названих держав просто не існувало. Як і Польщі.

Тож гроно письменників, які у ХХ-ХХІ століттях або народилися, або жили в Україні, або ж писали про Ук-

раїну, досить вагоме, навряд чи вдасться про усіх сказати усе, чого вони вартують. Тому будемо суб'єктивні – і почнемо з кінця.

З літератора, який за сучасними мірками може вважатися досить молодим, він народився 1973 року. Але, не маючи на разі сторінки у Вікіпедії, був помічений редакцією видання «Енциклопедія сучасної України». Адвокат **Пшемислав Ліс-Маркевич** відомий у Польщі перш за все як активний захисник українців Польщі, готовий йти до кінця в охороні їхніх прав. Та головним у нашому випадку є те, що маючи декілька вищих освіт, у тому числі – українську філологічну, Ліс-Маркевич пише художню прозу польською («*Spowiedź ducha*», «*Uzwock*», «*Zywardów*», «*Magiropol*») і українською («*Москаль*», «*Ендек*») мовами, перекладає на польську українську класику, заснував Товариство імені І. Франка, він сам є одним з центрів сучасної української культури в Польщі. Звичайно, такий зятятий поляк-українофіл, який є більшим українцем, аніж багато хто з народжених в Україні, є скоріш винятком, ніж правилом.

На дещо іншому боці перебувають такі літератори як **Влодзімеж Одоєвський** (1930-2016), який, спираючись на власний біографічний досвід, написав гостру як на часи соціалістичні, так і на нинішні, повість про волинський конфлікт «*Zasypie wszystko, zawieje...*» (Париж 1973), яка ятрила історичний біль тоді і не дає спокою досі. А читацьке сприйняття художньої дійсності є завжди суб'єктивним.

Учень Тернопільської гімназії та студент Львівського університету **Зигмунт Гаупт** (1907-1975) після поразки 1939 року спромігся на еміграцію, де й прожив решту життя. Але, редагуючи нью-йоркський журнал «Америка», не припиняв згадувати у своїх оповіданнях, писаних польською та англійською, криваві сутички Другої світової, у

тому числі, й такі, що розводили поляків та українців по різні боки навіть після війни.

Перебуваючи від часів Другої світової, у якій він брав участь як воїн Армії Крайової, **Павел Ясеніца** (Леон Лех Бейнар – 1909-1970), у стані опозиції до комуністичної влади поневоленої Польщі, у своїх демонстративно опортуністичних історичних оповідах («Річ Посполита обох народів», «Тільки про історію»), що користувалися шаленою популярністю у читачів, явно не шкодував авторитету українських провідників різних історичних періодів, звинувачуючи їх у конформізмі та змові з шляхетським істеблішментом, що, звичайно, не додавало в очах польського читача поваги до українства як такого. Комуністична верхівка буквально знищила його морально та фізично.

Етнічне походження практично, як завжди, не має жодного значення: чи то у випадку руського княжого роду Одоєвських, чи тевтонського Гауптів, або татарського роду Бейнарів – вони були поляками за духом, мовою і культурою.

Окремим рядком треба зазначити титанічну, часто непомітну працю польських перекладачів, які знайомили читацьку аудиторію з українською літературою:

Юзеф Лободовський (1909-1988), поет, який півстоліття був відірваний від Батьківщини, але не забував і про другу свою вітчизну – Україну, як у численних перекладах, так і у оригінальній творчості:

*Але ти, Україно, листків цих сердечний біль,
листоків, що універсалом бути б хотіли,
а відлітають під вітром, мов голуби білокрилі,
колись, як щасливіші дні у твоїй край завітають,
прочитаєш, як в мить перед боєм молитву читають,
і сином признаєш своїм, як не нині — в прийдеших днях,
поета, що ляхом був, та славив тебе в піснях.*

(Переклад Андрія Любки)

Юзеф Чехович (1903-1939), редактор і видавець, який загинув у перші дні Другої світової під бомбовою атакою, встигнувши перекласти Тичину і Маланюка, Ольжича і Бажана, Стефаніка і Коцюбинського;

Ярослав Івашкевич (1894-1980), майже корінний киянин, класик радянського періоду, але переклав і Шевченка, і Рильського;

Єжи Єнджеєвич (1902-1975) перекладав Драча, Ліну Костенко, написав роман «Звитяга переможених», дії у якому відбуваються у Кременці;

Богдан Задура (1945) привів за собою до польського читацького менталітету цілий загін українських авторів: Павличка, Андруховича, Махна, Жадана, Сливинського, Білоцерківець, Сняданко, Бондара, Клименка.

Однак усі ці імена в контексті явища «Польська література України» є факультативними, основу складають хрестоматійні для Польщі феномени, які виплекані Кресами, виросли на них, писали про них.

Легендарний польський єврей **Бруно Шульц** (1892-1942), що створив з рідного Дрогобича культове місто як для поляків, так і для українців («Цинамонові крамниці», «Санаторій під клепсидрою»), увірвався до літератури та живопису як блискавка, посмертно змагається у світовому пантеоні з Марселем Прустом та Францом Кафкою, хоча помер як справжній єврей – від кулі німецького солдата.

Ще одне кресове місто – Львів – пам'ятає вулиці і будинки, де жив у молодих літах, певно, найбільш знаний у світі польський письменник – **Станіслав Лем** (1921-2006). Попри свою специфіку як літератора (один з провідних у світі авторів у жанрі сайєнс фікшн, наукова фантастика), Лем віддав данину рідному місту у автобіографічній книзі «Високий Замок». Однак навіть у ній Лем не розповів про ті феєричні пригоди, які йому, єврейському юнакові, довелося пережити в окупованому Львові. Біографи

письменника знаходять натяки на жахи того часу, коли невідомо звідки було чекати смерті, у його найбільш фантазмагоричних видіннях та моторошних пригодах на порозі загибелі у романах «Едем», «Повернення з зірок», «Голос Господа», «Соляріс», «Непереможний».

Ян Парандовський (1895-1978) теж молоді літа (з перервою на Першу світову війну, коли як інтернована особа скоротав 5 років у далекому Саратові) провів у Львові, у домі батька, греко-католицького священника та професора теології Львівського університету. Очевидно тато-професор та навчання в університеті благотворно вплинули на рівень амбіцій молодого літератора, який почав свій творчий шлях книжкою «Більшовизм і більшовики в Росії», яка побачила світ 1919 року – і тут же була заборонена і звідусюди вилучена, аж до 1996 року. Він не створював вигаданий світ, як більшість письменників, він досліджував саму ситуацію: як це так сталося, що людина вступає у борню з самим Господом Богом – вирощує те, чого до неї у світі не було. Аналізуючи матеріал книжок та біографій письменників, Парандовський написав кілька книг-есе, найвідомішою з них була «Алхімія слова». Унікальний підручник для людини, яка прагне зрозуміти, що таке література. Та були у нього й художні твори, зокрема, за роман «Олімпійський диск» він 1936 року отримав...бронзову медаль на творчому конкурсі Берлінської олімпіади (!). Причому золото одержав тоді не німець, німець мав срібло, а переможцем став фін.

Відомий у міжвоєнний час письменник **Тадеуш Бой-Желенський** (1874-1941) з початком Другої світової війни переїхав до Львова, який був окупований радянськими військами. Став професором університету, завідувачем кафедри, разом з такими ж утікачами **Вандою Василевською** та **Владиславом Броневським** увійшов до новоствореного львівського відділення Спілки радянських

письменників, словом – знайшов себе. Аж тут у липні 1941-го прийшли німці, зібрали за списком польську професуру – і розстріляли.

Російськомовна єврейка **Зузанна Гінчанка** (Гінзбург – 1917-1945), опинившись після революції у Рівному, обрала мовою творчості польську, встигла своєю першою поетичною книжкою 1936 року створити літературну сенсацію. З 1939 по 1945 її життя було грою в хованки: спершу від советів, потім від гітлерівців. З трагічним фіналом, бо вдавати арійку вона так і не змогла, а її літературні таланти нацистів не цікавили.

При вході до Тернопільського педагогічного університету висить пам'ятна таблиця польського письменника **Корнеля Філіповича** (1913-1990), уродженця Тернополя, прозаїка, сценариста і поета, друга славетної поетки лауреатки Нобелівської премії Віслави Шимборської, хрестоматійні вірші якої, знані кожному поляку, присвячені саме Корнелю Філіповичу («Кіт у порожній квартирі»). Сам письменник не віддзеркалював у своїх творах галицького колориту, але нікуди не зникало те, що його дідусь був директором тернопільської гімназії, що його мама співала українські народні пісні. У нього на очах створювалося та унікальна багатоетнічна культурна мозаїка, яку потім назвуть міжвоєнною Польщею – і будуть сумувати за нею.

Криворівня, Коломия, Стрий, Львів – етапи життя **Станіслава Вінченза** (1888-1971), поліглота, кандидата філософії, українофіла, який встановив власним коштом чи не перший у світі пам'ятник Івану Франку, який тридцять років прожив за межами Батьківщини та приніс до літератури величну книгу про Гуцульщину – чотиритомну епопею «На високій полонині».

Складну і заплутану історію можна розповісти про двох письменниць – **Марію Домбровську** (Шумську) (1889-1965) та **Анну Ковальську** (Хшановську) (1903-

1969). Чоловіками першої були політичний діяч та близький друг Юзефа Пілсудського (Маріан Домбровський) і публіцист, міністр УНР та голова Польсько-українського товариства (Станіслав Стемповський), а за тетралогію «Ночі і дні» вона була п'ять разів номінована до Нобелівської премії. Друга – уродженка Львова, книга про який («На рогатці») займає дуже помітне місце в історії галицької столиці, а її чоловік Єжи Ковальський був професором Львівського університету. І все це – на тлі багаторічної історії кохання Марії і Анни, яка теж стала фактом літератури у творчості обох авторок.

Безумовно, наш матеріал не є і не може бути вичерпним. Знайти відтінки українськості у біографії чи творах польського письменника за великим бажанням можна завжди. Щоб далеко не ходити – **Ольга Токарчук** українською не говорить і не пише, але будь-якому українцю, який навіть не знає про те, що її бабця-українка вийшла заміж за поляка, а Зеленогурщина та Вроцлавщина, «повернені землі», де вона народилася – це той ареал, куди переселяли львівських та тернопільських поляків, цілком очевидно, що її ім'я – не польське, і прізвище – теж не польське. Письменниця «Ольга Токарчук», хоч і лауреатка Нобелівської премії, у польській мовній свідомості – все одно що в українській літературі, наприклад, «Вацлав Пшибишевський». Абрам Ісаакович Кацнельсон був вельми непоганим українським поетом, який навіть після еміграції у США продовжував писати українською мовою, але він навіть не намагався, на відміну від переважної більшості радянських літераторів-євреїв, стати якимось «Светловим» чи «Багрицьким», він залишився Кацнельсоном. І українська родова пам'ять Ольги Йосипівни Токарчук таки не мовчить (хоча б у «Книгах Якова») і не буде мовчати.